

Ampt Epe

Een kansencatalogus bij het boek: *Ons agrarisch en industrieel verleden*

Rapportnummer CA1401

Colofon

Titel: M. Horst (2016). *Ampt Epe. Een kansencatalogus bij het boek: Ons agrarisch en industrieel verleden.* Wapenveld.

Projectcode: CA1401 (stap E)

Versie: 1.1

Datum: 9 mei / 6 juli 2016

Sponsors:

Het boek en deze kansencatalogus, voor een belangrijk deel bekostigd door Ampt Epe, zijn mede mogelijk gemaakt door bijdragen van:

- Gemeente Epe;
- Waterschap Vallei en Veluwe;
- Rabofonds Noord Veluwe;
- Prins Bernhard Cultuurfonds;
- Rotary Club Epe;
- Adriana Hoogenboom Stichting;
- Sint Anthonie Gilde;
- Geldersch Landschap & Kasteelen;
- Stichting Fonds Martens van Sevenhoven.

Een kansencatalogus bij het boek: *Ons agrarisch en industrieel verleden. Inrichting van het landschap, de samenleving en het bestuur van Emst, Epe, Oene en Vaassen rondom 1800*

Verslaglegging door Martijn Horst (Cultuurland Advies), 29 april en 3 mei 2016.

1. Inleiding

Op 14 april 2016 overhandigde Fer Jantzen, als voorzitter van de historische vereniging Ampt Epe, het eerste exemplaar van het boek *Ons agrarisch en industrieel verleden* aan wethouder Jan Aalbers. Een boek dat met meer dan honderd pagina's en evenzoveel afbeeldingen en kaarten een inkijk geeft in de gemeente Epe van tweehonderd jaar geleden. In het begintraject werd afgesproken dat het interessant zou zijn om, in aanvulling op het boek, te kijken wat er nog van die oude samenleving herkenbaar is. En hoe dat beleefbaar kan worden gemaakt, wellicht verder onderzocht kan worden of juist een drijvende kracht kan zijn bij andere ruimtelijke ontwikkelingen. Voor al deze 'kansen' werd daarom op 25 april 2016 een brainstormbijeenkomst georganiseerd. Doel was om tot een openbare en inspirerende kansencatalogus te komen. Vanuit Ampt Epe waren Fer Jantzen en Aart Schurink daarbij aanwezig, Henk Posthuma vertegenwoordigde de gemeente Epe en Jan-Olaf Tjabringa en Martijn Horst dachten mee vanuit Cultuurland Advies. De sessie leverde 26 kansen in drie categorieën op.

2. Kansen voor recreatie en toerisme

Wandel-, fiets- en ruiterroutes

1. Beleefbaar maken van de gestuwde lagen

Het landijs dat in de voorlaatste ijstijd de stuwwal van de Veluwe voor zich uitschoof, deed dat 'dakpansgewijs'. De grondlagen werden namelijk niet alleen omhoog gedrukt, maar ook als dakpannen naast elkaar gelegd. Zachte lagen erodeerden, harde lagen bleven langer intact. Deze gestuwde lagen zijn ten noorden van Tongeren en ten zuidwesten van Gortel nog steeds aanwezig. Ze zijn echter ook behoorlijk onbekend en mogen – op een creatieve manier – voor een groter publiek beleefbaar worden gemaakt.

Hoofdstuk 2 in *Ons agrarisch en industrieel verleden*.

2. Wandelpad over de streepduinen

De laatste ijstijd zorgde ervoor dat lange dekzandlinten op de hoge gedeeltes van de Veluwe werden afgezet. Deze worden in de bodemkunde ook wel streepduinen genoemd. Bij Niersen, Gortel en Tongeren zijn nog vijf van deze streepduincomplexen terug te vinden. Ze slingeren op een bijzondere manier door het landschap en staan in geen verhouding tot het later aangelegde wegenpatroon. Een wandelpad over de top van één van deze streepduinen zou de toerist en recreant op een totaal andere manier met het landschap kennis laten maken.

Hoofdstuk 2 in *Ons agrarisch en industrieel verleden*.

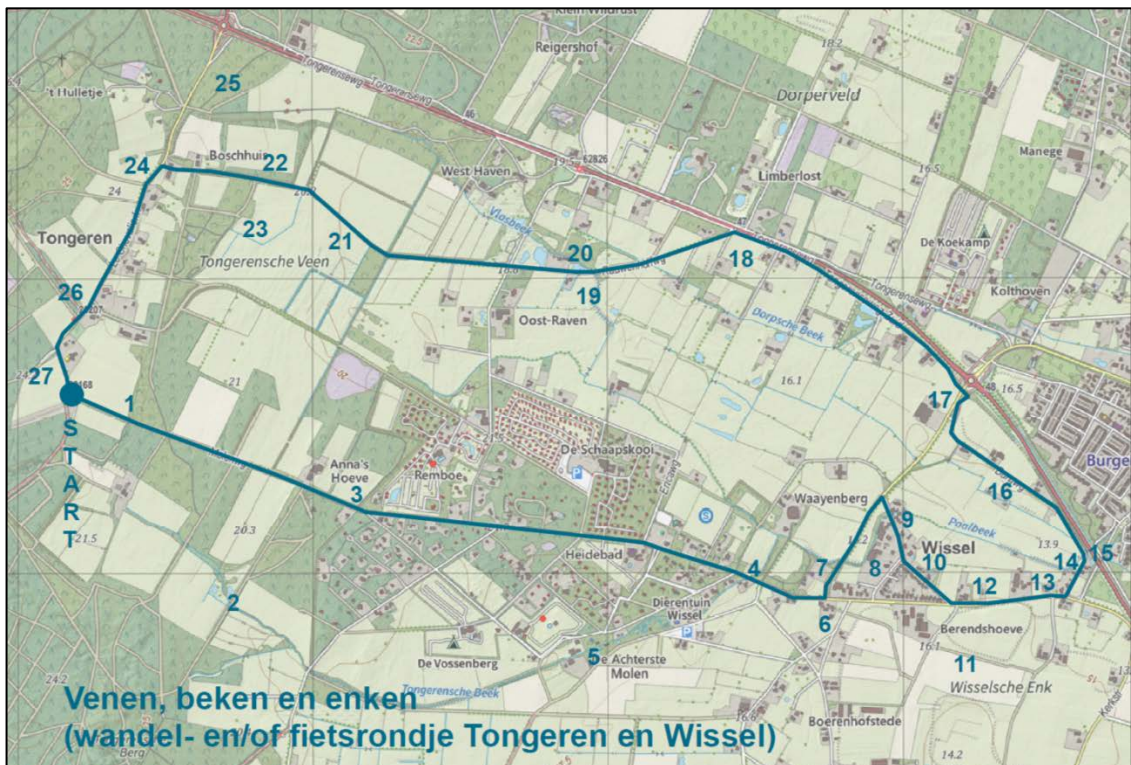
3. Route van hoog naar laag, incl. verandering in grondgebruik

Waar voorheen de bodem bepalend was voor het grondgebruik is dat tegenwoordig niet altijd meer het geval. Dat heeft tot gevolg dat – in tegenstelling tot rond het jaar 1800 – de verschillende bodemzones niet meer beleefbaar zijn. Wellicht is het mogelijk om een route uit te zetten waarin deze zones met hun bijbehorend grondgebruik nog wel te beleven zijn. Van hoog naar laag zou het dan gaan om de stuwwal (heide, veen en loofbos), de dekzandzone (akkers en houtwallen), komgronden (graslanden) en oeverwallen (akkers en hoogstamboomgaarden).

Hoofdstuk 3 in *Ons agrarisch en industrieel verleden*.

4. Venen, beken en enken (wandel- en/of fietsrondje Tongeren en Wissel)

Fer Jantzen heeft voor de beleving van de venen, beken en enken rondom Tongeren en Wissel reeds een concrete uitwerking gemaakt van een wandel- en/of fietsrondje van ongeveer 8 km. De route begint bij fietsknooppunt 20 op de hoek van de Molenweg en de Le Chavellierlaan.

5. Voor elk dorp een route maken met ambachten/gebouwen/begraafplaatsen/etc.

In navolging van wat J. Paasman, met bijdragen van E. de Jonge en G.S. van Lohuizen, in 2009 met *Gastvrij Epe* heeft opgezet, is het wellicht mogelijk om voor zowel Emst, Epe, Oene en Vaassen een route op te zetten. Routes waarin niet alleen de ambachten uit omstreeks 1800, maar ook de bijbehorende gebouwen, kerken en begraafplaatsen, grootgrondbezit, markegrenzen en andere zichtbare relictten uit het verleden tot hun recht komen.

Hoofdstuk 3, 4, 5, 6 en 7 in *Ons agrarisch en industrieel verleden*.

6. Rondje maken tussen de buurtschappen o.b.v. oude, doorgaande dorpswegen

De rechte wegen die we nu kennen tussen de buurtschappen zijn in sommige gevallen de latere, rechtgetrokken varianten van oorspronkelijke slingerende tracés. Dat is overigens met name op de stuwwal het geval en in mindere mate op de dekzandgronden. Een aantal van deze tracés is nog herkenbaar in het landschap en nodigt uit om van de rechte wegen af te stappen. Een andere beleving van oude dorpswegen kan daarmee worden bereikt. Is het mogelijk om een rondje te maken tussen de dorpen en buurtschappen op basis van alleen wegen die daar ook al in 1800 lagen?

Hoofdstuk 7 in *Ons agrarisch en industrieel verleden*.

7. Wandelnetwerk van knooppunten aanleggen

Het opzetten van routes vergt veel tijd aan de voorkant en onderhoud aan de achterkant. Wellicht is het een beter idee om een wandelnetwerk van knooppunten uit te zetten. Langs oude doorgaande dorpswegen en sprengbeken, over streepduinen en gestuwde lagen en door venen en heidevelden. Op die manier fungeert het netwerk als onderlegger voor al deze verhalen. Gemakkelijk kunnen dan routes worden toegevoegd of weer weggehaald zonder dat het wandelnetwerk daardoor verandert. In de toekomst kunnen dan tevens andere perioden aan het wandelnetwerk worden toegevoegd.

Tentoonstellingen, toegankelijkheid en informatievoorziening

8. Kleinschalige tentoonstellingen

De hoofdstukken van het boek hebben zodanig afgebakende onderwerpen dat gemakkelijk van elk hoofdstuk een kleinschalige tentoonstelling kan worden gemaakt. Hoe ziet het natuurlijk landschap van de gemeente Epe eruit en waar kun je dat nog beleven? Welke merken en maatschappen waren er en hoe functioneerden deze vroege verenigingen? Wie waren de particuliere grootgrondbezitters in de dorpen en buurtschappen en wat was hun invloed? Hoe zaten de bekenstelsels in elkaar en waar staan nog watermolens? Welke ambachtslieden kenden Emst, Epe, Oene en Vaassen? Op welke manier veranderde de infrastructuur door de eeuwen heen? Wie waren de lokale bestuurders van de gemeente Epe en wat waren hun achtergronden? Zeven kleinschalige tentoonstellingen voor wellicht één museum, verschillende locaties en/of een 'rondreizend theater'.

Hoofdstuk 2, 3, 4, 5, 6, 7 en 8 in *Ons agrarisch en industrieel verleden*.

9. Schilderijen van Peter Visser van informatie voorzien

Met de achtergronden uit het boek zijn de schilderijen van de lokale schilder Peter Visser (onder andere te zien in het Veluws Museum Hagedoorns Plaatsje) van informatie te voorzien, die voorheen niet voorhanden was.

Hoofdstuk 6 in *Ons agrarisch en industrieel verleden*.

10. Open Monumentendag

Een keer per jaar (in september) wordt de Open Monumentendag gehouden. Elk monument kan meedoen en vaak heeft elk jaar een eigen thema. Dat neemt niet weg dat lokaal andere thema's kunnen worden toegevoegd. Met het boek is een drietal thema's te faciliteren:

- boerderijen;
- grootgrondbezitters;
- watermolens.

Wellicht kan voor de Open Monumentendag in Epe een route in elkaar worden gezet waar één van de drie thema's leidend is. Met achtergrondinformatie en waar mogelijk openstelling van tuin, gebouw en/of rondleiding.

Hoofdstuk 3, 4 en 5 in *Ons agrarisch en industrieel verleden*.

11. Toegankelijk maken van de oude herberg Posthuis

Generaal Daendels, die het landgoed op de Dellen in eeuwigdurende erfpacht kreeg, liet in het begin van de 19e eeuw de herberg Posthuis bouwen. Deze pleisterplaats langs de Hessenweg werd graag bezocht en er kwamen steeds meer wegen die naar de herberg leidden. Het Posthuis werd opgenomen in de koninklijke postroute. De post die daar werd bezorgd werd vanuit Epe opgehaald. Na 1830 werd de route steeds minder gebruikt. Vooral de bestrating van de Zuiderzeestraatweg betekende minder reizigers voor de Hessenweg. Het gebouw raakte in verval, de herbergier vertrok. De latere eigenaar C.H.D. Buys Ballot heeft de herberg nog gerestaureerd en verbouwd. Toen de zoon van boswachter Lambertus van den Burg de herberg betrok was dat echter niet meer dan een café. Het is in 1932 afgebroken in verband met de uitbreiding van het schietterrein.

Herberg- Posthuis de Dellen is een belangrijk historisch gebouw geweest en is nu gelegen in "verboden gebied". Voor de (historisch) geïnteresseerde bezoeker is het bijzonder interessant om de plek te kunnen bezoeken. Daarbij meteen de gelegenheid gevend de oude Hessenweg te kunnen laten zien. Aanvullend kan op die plek het verhaal van het hotel en theehuis de Dellen, het Meinhuis en de bootjesvijver worden verteld.

Hoofdstuk 7 in *Ons agrarisch en industrieel verleden*.

12. Inwoners/rustpunten als 'ambassadeur van het landschap'

Voor de toerist is lokale kennis een zeer welkome bron van informatie. Meestal alleen toegankelijk via folders of – tegenwoordig ook – apps. De keren dat een toerist direct in contact komt met inwoners die enthousiast iets over hun eigen landschap willen vertellen, zijn dan ook spaarzaam.

Dat heeft er met name mee te maken dat degene die het leuk vindt om te vertellen niet direct in contact komt met degene die het leuk vindt om te luisteren. Om deze bij elkaar te brengen kunnen inwoners of rustpunten zich aanmelden als ‘ambassadeur van het landschap’ en met een bordje op hun hek laten zien dat ze best even ‘vijf of tien minuten’ de toerist willen wijzen op een oude houtwal die een eeuwenoude grens blijkt te zijn, op verhalen die de ronde doen over de grafheuvels of op het unieke systeem van sprengbeken en watermolens. Als de ambassadeur niet thuis is of geen tijd heeft dan heeft de toerist pech, mocht dat wel het geval zijn dan kan hij of zij dubbel geluk hebben.

Hoofdstuk 2, 3, 4, 5, 6, 7 en 8 in *Ons agrarisch en industrieel verleden*.

13. Vistrappen toegankelijk en beleefbaar maken

Waterschap Vallei en Veluwe heeft de laatste jaren vistrappen aangelegd in de sprengen en beken. Een overzicht om ze allemaal te bezoeken ontbreekt echter nog. Ondanks dat het nieuwe toevoegingen aan oude bekenstelsels zijn, zijn de vistrappen een goede manier om de bekenstelsels beleefbaar te maken. Een overzicht en opname in (andere) routes zou dan ook gewenst zijn.

Toevoeging op hoofdstuk 5 in *Ons agrarisch en industrieel verleden*.

14. Achterste Molen (watermolen) zichtbaar maken voor het publiek

De Achterste molen is de meest stroomopwaarts gelegen molen aan de Tongerense Beek, als papiermolen gebouwd in 1710. Van het maalwerk is niets meer te zien maar van de waterval wel. Na de sluiting van de diertuin is die echter niet meer voor het publiek zichtbaar. Het zou leuk zijn om aan de Achterste Molenweg een doorkijkje op die waterval te realiseren.

Hoofdstuk 5 in *Ons agrarisch en industrieel verleden*.

15. Oude molenplaatsen op uniforme wijze conserveren voor de toekomst

Zeven watermolens zijn nog geheel of gedeeltelijk in de gemeente Epe aanwezig. Bijna dertig watermolens zijn inmiddels verdwenen. Vaak nog te herkennen aan wat bakstenen, een vistrap of een waterval, die het oorspronkelijke hoogteverschil markeren. Deze vervallen molenplaatsen zijn vaak in handen van verschillende particulieren en/of organisaties waardoor ook de kennis en de oude herinneringen versnipperd worden opgeslagen. Is het mogelijk om deze oude molenplaatsen en hun herinneringen op uniforme wijze te conserveren voor de toekomst? Wellicht in combinatie met de *Stichting tot behoud van de Veluwse sprengen en beken*.

Hoofdstuk 5 in *Ons agrarisch en industrieel verleden*.

16. Beleefbaar maken van een opgeleide beek

Het verhaal achter opgeleide beken is met name in boeken en op informatieborden terug te vinden. Maar een veldpracticum zou de beleefbaarheid tevens goed doen. Op sommige plekken zijn de opgeleide beken goed te ervaren, maar weer lastig te vinden. Idealiter ontstaat er een plek waar zowel de opgeleide beek goed te ervaren is en de beek goed te vinden is.

Hoofdstuk 5 in *Ons agrarisch en industrieel verleden*.

3. Kansen voor verder onderzoek

17. Prehistorische bewoning

De laatste jaren is veelvuldig onderzoek gedaan naar grafheuvels in de gemeente Epe. De tientallen grafheuvels in een rechte lijn genieten door hun bijzondere karakter terecht genoeg aandacht. Ondergeschoven zijn echter nog de raatakkers uit de ijzertijd. Hiervan zijn er al tientallen jaren twee bekend (één bij Niersen en één bij Schaveren), maar de verwachting is dat er nog wel twee, drie of wellicht zelfs vier raatkercomplexen binnen de gemeentegrenzen zijn. Met nieuwe technieken (zoals de AHN3) moet het mogelijk zijn om daar meer over te vertellen.

Hoofdstuk 2 in *Ons agrarisch en industrieel verleden*.

18. Verdiepingslag van de marken

Het grondgebied van alle marken in de gemeente Epe is met dit boek voor de eerste keer op kaart gezet. Tevens zijn er kleine teksten bij geschreven. Het blijkt echter de eerste aanzet te zijn, want voor elke marke kan nog een behoorlijke verdiepingsslag worden gemaakt. Voor vijf marken is dat inmiddels gebeurd: de maalschap van het Gortelsche Bos (Horst, 2011), de marke van Emst en Westendorp (Brummel, 2014), de marke van Gortel (Horst, 2016), de marke van Niersen (Vaassen) (Horst, 2016) de maalschap van het Vreebosch (Horst, 2016).¹ De overige zeven marken kunnen ook verder worden uitgewerkt met archiefstukken, veldwerk, krantenartikelen, grondboringen en literatuur.

Hoofdstuk 3 in *Ons agrarisch en industrieel verleden*.

19. Markegrenzen nalopen op relictten

Voordat het kadaster bestond was het van belang om grenzen met een permanent element te markeren. Dat kon een steen zijn, maar ook een wal, een sloot, een greppel of een grensboom. Voor het boek zijn de grenzen beperkt nagelopen op (relictten) van grensmarkeringen. De markegrenzen kunnen als veldwerk in zijn geheel een keer worden nagelopen.

Hoofdstuk 3 in *Ons agrarisch en industrieel verleden*.

20. Biografisch woordenboek

Door het gehele boek zijn inwoners uit de gemeente Epe benoemd en is hun (beknopte) familiegeschiedenis uiteen gezet. Een aantal van hen is bijzonder belangrijk geweest. Van gemeentebestuurders tot grootgrondbezitters en van keuterboeren tot ambachtslieden. Dat geldt niet alleen voor de periode van rond 1800, maar ook voor de periode daarvoor en daarna. Voor een goed overzicht is het aan te bevelen om een biografisch woordenboek op te stellen. Wellicht ingedeeld naar buurtschap en naar periode.

Hoofdstuk 4, 6 en 8 in *Ons agrarisch en industrieel verleden*.

21. Veldnamen en de verklaring van de straatnamen

Een groot gedeelte van de huidige straatnamen stamt – zonder dat het tegenwoordig nog bekend is – af van de (veel) oudere veldnamen. Een goede aanvulling op de behandelde infrastructuur in het boek zou dan ook zijn om in eerste instantie de straatnamen te herleiden naar de bijbehorende veldnaam en in tweede instantie de veldnaam zelf te verklaren. Handig gebruik kan worden gemaakt van de publicaties over veldnamen in de gemeente Epe van D. Otten.

Hoofdstuk 7 in *Ons agrarisch en industrieel verleden*.

22. Grondbezit van de domeinen

Rond 1800 was de staat degene met het grootste grondbezit in de gemeente Epe. Deze gronden werden ook wel de 'domeingronden' genoemd en waren meestal heidevelden of stuifzand. In 1843 werden ze door de staat aan de gemeenten doorverkocht en deze moesten ervoor zorgen dat de gronden werden ontgonnen ten behoeve van land- of bosbouw. Dat zou in de gemeenten een nieuwe reeks van landgoederen opleveren. Zo ook in de gemeente Epe. Hoe het proces van verkopen van de staat en het aankopen door particuliere grootgrondbezitters precies tot stand kwam is nog onduidelijk en behoeft een aanbeveling tot verder onderzoek.²

Hoofdstuk 3 in *Ons agrarisch en industrieel verleden*.

¹ M. Horst (2011). Van hout delen naar aandelen. Landschap, organisatie en beheer van de maalschap van het Gortelsche Bos op de Noordoost-Veluwe (1618-1907). Arnhem/Groningen.

S. Brummel (2014). Een interdisciplinair onderzoek naar het gemeenschappelijke grondgebruik en landschapsbeheer in de Noordoost-Veluwe buurtschap Emst en Westendorp 1722-1886. Groningen.

M. Horst (2016). De buurtschappen van Gortel en Niersen. Een landschapsbiografie over boeren, bosbouwers en forensen. Wapenveld.

² Nog niet onderzocht, maar een goede ingang lijkt: Tjada Amsterdam. 'Op de schop. De ontginning van de grote stille heide. Deel 1-3.'. In: *Ampt Epe*, nummers 185, 186 en 187.

23. Persoonsgegevens aanvullen met *Registre Civique* uit 1811 (Vaassen) en 1813 (Epe)

De persoonsgegevens in het boek zijn zowel uit het eerste kadasterbestand als uit de Burgerlijke Stand verzameld. Er is echter nog een derde database met persoonsgegevens uit die tijd: het *Registre Civique*. Aangelegd in de Franse tijd en o.a. via de website van Ampt Epe in te zien. Wellicht dat er via deze database nog aanvullingen te maken zijn.

Hoofdstuk 4 en 6 in *Ons agrarisch en industrieel verleden*.

4. Kansen bij andere ruimtelijke ontwikkelingen

24. Identiteit terugbrengen op basis van oude markegrenzen

De teloorgang van de marken en hun oude eigendomsgrenzen (meestal rond 1880-1900) betekent vaak ook dat de identiteit van een buurtschap in vergetelheid is geraakt. Dat is niet overal het geval, want zo is de gemeenschap in Emst tegenwoordig weer erg verbonden met haar oude markegrenzen. Een herontdekking zou je kunnen zeggen. Wellicht dat de oude markegrenzen ook andere buurtschappen (een gedeelte van) hun identiteit teruggeven. De vraag is wel of dit vanzelf kan ontstaan of dat het te stimuleren is door bijvoorbeeld over elke marke een boekje uit brengen.

Hoofdstuk 3 in *Ons agrarisch en industrieel verleden*.

25. Kopermolen van Zuuk

Watermolens zijn aan slijtage onderhevig en hebben periodiek een behoorlijke restauratie nodig. In de afgelopen jaren is dat bij verschillende Veluwe watermolens gebeurd, waaronder de watermolen bij de Cannenburgh. De Kopermolen van Zuuk lijkt de volgende watermolen te zijn, die voor restauratie in aanmerking komt.

Hoofdstuk 5 in *Ons agrarisch en industrieel verleden*.

26. Agrarisch erfgoed, heden en toekomst

De veranderingen in de landbouw, de vraag naar meer biodiversiteit en de zoektocht naar meer verbondenheid met de samenleving bieden de landbouwsector een goede aanleiding om, met gepaste trots, een link te leggen met het rijke agrarische verleden van de gemeente Epe. Een gesprek tussen vertegenwoordigers van LTO, van de ANV Veluwe IJsselzoom en aanverwante organisaties kan hiervoor de eerste aanzet zijn. Binnen het gesprek moeten in ieder geval twee hoofdonderwerpen aan bod komen:

- Welke uitdagingen zijn er om het agrarisch verleden, het landgebruik en het beheer van het landschap een plek te geven in de huidige agrarische bedrijfsvoering?
- Welke kansen biedt het uitdragen van het agrarische verleden de landbouwsector in relatie tot nevenactiviteiten? En welke behoeften heeft de landbouwsector daarbij?

Hoofdstuk 2, 3, 4 en 5 in *Ons agrarisch en industrieel verleden*.

Ter inspiratie

Deze kansen zijn ter inspiratie opgesteld voor iedereen die met het verleden van de gemeente Epe aan de slag wil. Dat kan heel breed uiteenlopen van scholen tot aan terreinbeherende organisaties en van amateuronderzoekers tot bewonersverenigingen en musea. Kansen kunnen geheel zelfstandig worden opgepakt, maar in een vervolg kan ook nagedacht worden over de gehele kansencatalogus: welke kansen hebben prioriteit, welke kansen kunnen worden gekoppeld met initiatieven vanuit de gemeente (bijvoorbeeld het herzien van het Cultuurhistorische Beleidskader), welke kansen kunnen door twee of meerdere (historische) verenigingen samen worden opgepakt, welke vereniging wil zich waar mee profileren? Enkele van de kansen staan reeds op de nominatie om ook daadwerkelijk uitgevoerd te worden.

CULTUURLAND ADVIES

Cultuurhistorie
Gebiedsontwikkeling
Ruimtelijke planvorming

Postbus 20, 8180 AA Heerde
T: 088 - 78 44 300
I: www.cultuurland.com